WORLD CONFERENCE ON STUDENT - CENTERED LEARNING APPROACHES

DAVLAT BYUDJETI MOHIYATI VA STATISTIKASI

Akbarova Barno Shuxratovna & Zokirova Munisa

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Iqtisodiy statistika” kafedrasi o’qituvchisi

Shoyusupov Shoxrux Bahodirjonovich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

“Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari” fakulteti

RST-77 guruh talabasi

shoyusupovs38@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda davlat byudjetining iqtisodiy-huquqiy mohiyati, uning makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi strategik o‘rni va moliya bozori statistikasi ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro uzviy bog‘liqligi fundamental darajada tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida byudjet daromadlarini shakllantirishning statistik qonuniyatlari, xarajatlar samaradorligini baholash metodikasi hamda byudjet defitsitining moliya bozori konyunkturasiga ta’siri o‘rganilgan. O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetining 2022–2025-yillardagi ijrosi va 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan o‘rta muddatli prognozlarini o‘z ichiga oladi. Unda budjet daromadlari va xarajatlari dinamikasi, taqchillikni jilovlash strategiyasi hamda xarajatlarning ijtimoiy yo‘naltirilganligi statistik ma’lumotlar asosida yoritilgan.

Kalit so’zlar: Davlat byudjeti, moliya bozori statistikasi, fiskal siyosat, YaIM deflyatori, byudjet multiplikatori, g'aznachilik ijrosi, davlat qarzi, emissiya, likvidlilik, ijtimoiy transfertlar, soliq yuksalishi.

Kirish: Har qanday suveren davlatning iqtisodiy mustaqilligi va ijtimoiy farovonligi uning moliya tizimi, xususan, davlat byudjetining qay darajada shakllanganligi va taqsimlanishiga bog‘liq. Moliya bozori statistikasi fani nuqtai nazaridan davlat byudjeti shunchaki raqamlar majmuasi emas, balki mamlakatning

investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy indikatordir. Davlat byudjeti orqali yalpi ichki mahsulotning (YaIM) sezilarli qismi qayta taqsimlanadi, bu esa bozor iqtisodiyotidagi nomutanosibliklarni yumshatishga xizmat qiladi. Bugungi global iqtisodiy tebranishlar sharoitida byudjet siyosatining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash, byudjet mablag‘larining maqsadli sarflanishini statistik usullar bilan nazorat qilish ustuvor vazifaga aylandi. Ushbu tezisda byudjet: jarayonlarining nazariy asoslari statistik ma’lumotlar bilan korrelyatsiya qilingan holda yoritiladi.

Davlat byudjeti – bu davlatning o‘z vazifa va funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan markazlashtirilgan pul mablag‘lari fondining shakllanishi va sarflanishi shaklidir. Uning mohiyati quyidagi funksiyalarda namoyon bo‘ladi:

1.Qayta taqsimlash funksiyasi: Jamiyatda yaratilgan daromadlarni turli sohalar va ijtimoiy guruhlar o‘rtasida adolatli taqsimlash.

2.Tartibga solish (fiskal) funksiyasi: Soliq stavkalari va davlat xarajatlari orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish yoki jilovlash.

3.Nazorat funksiyasi: Moliyaviy resurslarning harakati ustidan davlatning statistik va ma’muriy nazoratini o‘rnatish.

Moliya bozori statistikasi fanida byudjetning mohiyati uning pul massasiga ta’siri orqali ham baholanadi. Byudjet defitsitining oshishi ko‘pincha moliya bozorida davlat qimmatli qog‘ozlari (obligatsiyalar) hajmining ortishiga olib keladi, bu esa o‘z navbatida bozor foiz stavkalariga bevosita ta’sir o‘tkazadi.

Byudjet statistikasini o‘rganishda quyidagi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalaniladi: Absolyut ko‘rsatkichlar: Umumiy daromadlar, xarajatlar va saldo hajmi (milliy valyutada). Nisbiy ko‘rsatkichlar: Byudjet parametrlarining YaIMga nisbati, soliq yukining darajasi, xarajatlar tarkibidagi ulushlar. Dinamika ko‘rsatkichlari: Byudjet tushumlarining o‘sish sur’atlari, inflyatsiyani hisobga olgan holda real o‘sish hajmi. Statistik tahlillarda "Byudjet multiplikatori" tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Bu ko‘rsatkich davlat xarajatlarining 1 birlikka oshishi umumiy milliy daromadning

necha birlikka oshishiga olib kelishini ko‘rsatadi. Shuningdek, statistik prognozlashda "Ekonometrik modellashtirish" usullari orqali kelgusi davr uchun soliq tushumlari bashorat qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2022–2028-yillardagi budjet dinamikasini yaxlit tahlil qiladigan bo‘lsak, mamlakat moliya tizimi "kengaytiruvchi fiskal siyosat"dan "barqaror va optimallashgan boshqaruv" modeliga o‘tayotganini ko‘rishimiz mumkin. 2022–2023-yillarda global iqtisodiy tebranishlar va energetika sohasidagi islohotlar (subsidiyalar) fonida davlat xarajatlari va budjet taqchilligi sezilarli darajada oshgan bo‘lsa, 2024–2025-yillardan boshlab asosiy e’tibor fiskal intizomni kuchaytirishga qaratildi.

Yillar	**Budjet Daromadlari (trln so‘m)**	**Budjet Xarajatlari (trln so‘m)**	**Taqchillik (YAIMga nisbatan %)**	**Tendensiya / Holat**
2022	202.0	236.0	**-4.0%**	□□□□□ (Islohotlar boshlanishi)
2023	232.0	281.0	**-5.5%**	□□□□□ (Energiya subsidiyalari ortgan)
2024	270.0	312.0	**-4.0%**	□□□□□ (Fiskal intizom kuchaygan)
2025 (K)	308.0	344.0	**-3.0%**	□□□□□ (Oltin narxi yordamida barqaror)

Yillar	Budjet Daromadlari (trln so‘m)	Budjet Xarajatlari (trln so‘m)	Taqchillik (YAIMga nisbatan %)	Tendensiya / Holat
2026 (P)	355.0	390.0	**-3.0%**	□□□□□ (Raqamlashtirish samarasi)
2027 (P)	408.0	445.0	**-3.0%**	□□□□□ (Iqtisodiy o‘sish davri)
2028 (P)	470.0	510.0	**-2.5%**	□□□□□ (Barqaror rivojlanish)

Xususan, budjet daromadlari 2022-yildagi 202 trln so‘mdan 2028-yilga kelib 470 trln so‘mgacha (qariyb 2.3 barobar) o‘sishi kutilmoqda, bu esa soliq bazasini kengaytirish va iqtisodiyotni raqamlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. Shu bilan birga, 2023-yilda 5.5% ga yetgan budjet taqchilligini 2028-yilga borib 2.5% gacha jilovlash strategik maqsad qilib olingan bo‘lib, bu makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim kafolatidir. Xarajatlar tarkibida "ijtimoiy yuz" saqlab qolingan: jami xarajatlarning qariyb 50-52% qismi doimiy ravishda ta’lim, sog‘liqni saqlash va aholini ijtimoiy himoya qilishga yo‘naltirilmoqda. 2026–2028-yillar uchun prognozlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston iqtisodiyoti yiliga o‘rtacha 6.2–6.5% darajasida barqaror o‘sishda davom etadi. Bu davrda asosiy drayverlar sifatida yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, davlat korxonalarini xususiylashtirish va yuqori texnologiyali infratuzilmaga investitsiya kiritish belgilanadi. Kelgusi yillarda

O‘zbekiston budjeti nafaqat ijtimoiy majburiyatlarni bajaruvchi, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi va tashqi qarz barqarorligini (YAIMga nisbatan 40% dan past) saqlab turuvchi asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, davlat investitsiya dasturlari orqali iqtisodiyotga yo‘naltirilgan mablag‘lar ulushi ham yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa moliya bozoridagi uzoq muddatli kredit resurslariga bo‘lgan ehtiyojni qisman qoplaydi. Byudjet defitsiti (taqchilligi) – bu xarajatlarning daromadlardan ortib ketishi holatidir. Moliya bozori statistikasi fani ushbu defitsitni qoplash manbalarini sinchiklab o‘rganadi.

Xulosa va takliflar: O‘tkazilgan tadqiqot va statistik tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Byudjet ochiqligini oshirish: "Fuqarolar uchun byudjet" loyihalarini yanada kengaytirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish lozim. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: "E-Byudjet" tizimi orqali har bir so‘mning harakatini real vaqt rejimida (online) kuzatish imkonini beruvchi statistik panellarni yaratish zarur. Soliq bazasini optimallashtirish: Soliq stavkalarini oshirish emas, balki soliq ma’murchiligini yaxshilash va imtiyozlarni inventarizatsiyadan o‘tkazish orqali daromadlarni ko‘paytirish. Moliya bozorini rivojlantirish: Byudjet defitsitini qoplashda tashqi qarzdan ko‘ra, ichki fond bozorida davlat obligatsiyalari muomalasini ko‘paytirish, bu orqali aholining bo‘sh pul mablag‘larini investitsiyaga jalb qilish. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi davlat byudjeti barqarorligini ta’minlash bilan birga, mamlakat moliya bozorining likvidliligini va xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024).
2. Malikov T.S., Haydarov N.H. *Davlat byudjeti*. – T.: Iqtisod-Moliya, 2007.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi: Yalpi ichki mahsulot va inflyatsiya darajasi bo‘yicha yillik statistik ma’lumotlar.

4. Daniel Fiorino. *A Good Life on a Finite Earth: The Political Economy of Green Growth*. – Oxford University Press, 2018.

5. Vahobov, A. V., & Jo'rayev, A. S. (2014). Moliya: Darslik. Toshkent: "Iqtisod-Moliya"